

Т. Гарасимів

Навчально-науковий інститут права і психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, проф.,
заступник директора – декан повної вищої освіти,
проф. кафедри теорії та філософії права

Б. Базарник

начальник ДП
у Франківському районі м. Львова
ГУ ДФС у Львівській області

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

© Гарасимів Т., Базарник Б., 2016

Досліджено антропологічну проблематику крізь призму філософсько-правового пізнання та практичного перетворення правової дійсності. Виявлено методологічні засади та головні джерела становлення антропологічного принципу в філософії права, з'ясовано особливості історичного розвитку філософсько-правових поглядів на антропологічний принцип як складову світоглядно-методологічних основ філософії права. Розкрито сутність антропологічного принципу в філософії права на основі аналізу предметної специфіки філософсько-правового знання.

Ключові слова: антропологія, індивід, людина, особистість, становлення, соціалізація, соціальна роль, соціальний статус, поведінка, суспільство.

Т. Гарасимів, Б. Базарник

АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ ТРАДИЦИИ

Исследуется антропологическая проблематика сквозь призму философско-правового познания и практического преобразования правовой действительности. Выведены методологические основы и главные источники становления антропологического принципа в философии права, выяснены особенности исторического развития философско-правовых взглядов на антропологический принцип как составляющую мировоззренчески-методологических основ философии права. Раскрыта сущность антропологического принципа в философии права на основе анализа предметной специфики философско-правового знания.

Ключевые слова: антропология, индивид, человек, личность, становление, социализация, социальная роль, социальный статус, поведение, общество.

Т. Harasymiv, B. Bazarnyk

ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE IN THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL TRADITION

The article examines the anthropological perspective in the light of philosophical and legal knowledge and practical transformation of legal reality. Revealed methodological

principles and main sources of formation of anthropological principle in the philosophy of law, elucidated the historical development of philosophical and legal views on the anthropological principle as part of the ideological and methodological foundations of philosophy of law. The essence of the anthropological principle in legal philosophy by analyzing the specific subject of philosophical and legal knowledge.

Key words: anthropology, individual, person, personality development, socialization, social role, social status, behavior and society.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується кардинальними змінами, що відбуваються під впливом реформування законодавчої бази та інтеграційних процесів держави в європейський простір. За цих умов виникає нагальна потреба в розробленні нових методологічних підходів, які б давали змогу розглядати право як один із найважливіших елементів людського буття. З огляду на це зростає роль правової антропології, яка і уможлиблює людиноцентричне осмислення основ права. Також актуальність дослідження зумовлена зверненням до людини та людських цінностей і домінує у сучасній філософії права та юриспруденції, що контрастує зі станом правової системи України загалом.

Аналіз дослідження проблеми. Звернення до антропологічної проблематики можна вважати однією зі стійких тенденцій дослідження права методологічного рівня. Антропологічний принцип у філософії права почав реалізовуватися практично лише в ХХ ст., однак його неявне використання і розроблення здійснювались упродовж усього історичного розвитку: філософії античності, середніх віків, Нового часу, німецькій класичній філософії, марксизмі. Зокрема, антропологічну проблематику у філософсько-правовій традиції досліджували В. А. Бачинін, С. Л. Мамут, О. Г. Данільян, О. І. Ковлер, М. І. Козюбра, О. М. Литвинов, М. І. Панов, Л. В. Петрова, А. П. Заєць, Ю. І. Римаренко, В. А. Трофименко, Л. В. Кондратюк, В. О. Чефранов, В. М. Шаповал. Водночас ніхто з дослідників не виокремив антропологічний принцип у філософії права як самостійний предмет аналізу і не здійснював системного розгляду його світоглядно-методологічного значення.

Метою статті є дослідження антропологічної проблематики у філософсько-правовому пізнанні та практичному перетворенні правової дійсності.

Виклад основного матеріалу. Основні проблеми становлення особистості у різні часи по-різному трактували представники окремих соціологічних шкіл і напрямків з урахуванням філософської традиції розгляду людини. Першим в історії філософії розпочинає суто антропологічну проблематику Сократ. Саме він виконав детальний і скрупульозний аналіз індивідуальних людських якостей і властивостей. Давньогрецький філософ Протагор (бл. 480–410 рр. до н.е.) вирізняв не лише здатність людини до мислення, але й всю людську суб'єктивність; людину він уявляв як конкретний індивід.

Друга антропологічна версія відображена у вченні Арістотеля, в якому містяться вже дві антропологічні тенденції. З одного боку, в його концепції людина і природа вперше роз'єднуються; з другого – акцент ставиться на нерозривному зв'язку людини з усім світом. Третя антропологічна версія знаходить відображення в натуралістичних, позитивістських і прагматичних вченнях. Це концепція “людини діяльної” – “homo faber”, яка заперечує специфічну особливість людського розуму. Доктрина “homo faber” розвивається з часом у теоретичний напрям і знаходить втілення у вченнях О. Конта і Г. Спенсера. Четверта версія розуміння людини й особистості заперечує віру в прогресивність “людини розумної”, “людини божественної” і “людини діяльної”. У цій версії людина – істота, що прагне, воліє і бажає; розум розцінюється як глухий кут еволюції, як наслідок втрати “волі до життя”

[1, с. 138–138]. Отже, історія філософської антропології (вчення про людину) засвідчує, як поступово з'являються, ускладнюються і змінюються уявлення про людину та особистість.

У сучасній науковій літературі, що пояснює такі поняття, як “людина” та “особистість”, розглядаються ще два поняття – “індивід” та “індивідуальність”. Отже, “людина” – поняття найзагальніше, родове, яке вказує на приналежність до роду людського, що знаходить вияв у назві “*homo sapiens*”, або “людина розумна”. “Індивіда” розуміють як окрему, конкретну людину, як одиничного представника людського роду (підкреслюються передусім біологічні характеристики людини). Термін “індивідуальність” означає те “особливе і специфічне, що вирізняє одну людину з-поміж інших, включно з її природними і соціальними, фізіологічними і психічними, успадкованими і набутими якостями” [1, с. 13]. Поняття “особистість” вводиться для виділення (акцентування) неприродної (соціальної) сутності людини та індивіда. Людина у цьому аспекті є носієм соціальних якостей і рис, певне поєднання яких і визначає її як особистість, і саме в цьому розумінні людина є висхідним, окремо взятим елементом соціальної структури, а особистість – особливою соціологічною категорією.

Особистість як соціальна якість людини є предметом низки соціальних наук (філософії, соціології, психології, педагогіки тощо). Так, у філософії “особистість” розуміють як “суспільний індивід, якому притаманні соціально-значущі риси, що утворюють стійку систему” (І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко) [2, с. 463]. Філософське визначення особистості містить у своїй структурі як соціологічне розуміння особистості (соціальний образ людини), так і психологічне (психологічний образ).

У психології “особистість” визначають як “спосіб буття людини у суспільстві у конкретно-історичних умовах, це індивідуальна форма існування і розвитку соціальних зв'язків і відносин” [3, с. 3–19]. Деякі науковці, зокрема М. Н. Корнєв, А. Б. Коваленко, розуміють “особистість” як “стійку систему соціально-значущих рис людини, зумовлених її включеністю до системи суспільних відносин, сформованих у процесі спільної діяльності та спілкування з іншими людьми” [4, с. 235]. У “Психологічному словнику” це поняття трактують так: “особистість” – це 1) людина як суб'єкт соціальних відносин і свідомої діяльності; 2) визначена включеність у соціальні зв'язки, системна якість індивіда, яка формується у спільній діяльності та спілкуванні [5, с. 187]. Найпоширенішим у психологічній науковій літературі є визначення “особистості” як “деякої неповторної єдності, цілісності, найвищої інтегруючої інстанції, що керує психічними процесами індивіда і надає його поведінці послідовності та стійкості (О. М. Леонтьєв)” [6, с. 160].

У педагогічній науці обмежуються психологічними визначеннями “особистості”. Зокрема, Н. П. Волкова розглядає “особистість” як “соціально зумовлену систему психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин” [7, с. 36]. М. М. Фіцула пропонує таке визначення: “Особистість – це людина, соціальний індивід, що поєднує у собі риси загальнолюдського, суспільно-значущого та індивідуально-неповторного” [8, с. 69–70].

Соціологічний підхід до трактування та дослідження поняття “особистість” спирається як на відправну точку не на індивідуальні особливості людини, а на її соціальне оточення – соціальну систему, в яку вона входить, і соціальні ролі, які вона виконує у цій системі. Отже, “особистість” у соціологічній літературі трактується як усталений комплекс якостей і властивостей людини, які набуваються під впливом відповідної культури суспільства і конкретних соціальних груп і спільнот, до яких вона належить і в життєдіяльність яких включається (В. Городяненко [9, с. 195], Н. Черниш [1, с. 13], О. Якуба [10, с. 87]).

У межах загального соціологічного підходу об'єднано низку концептуальних підходів до розуміння особистості, тому, не розкриваючи змісту вітчизняних концепцій “особистості”, відзначимо їх групування за двома основними напрямками: інтраіндивідуальним, що зосереджується на вивченні типових рис, установок і якостей людини; інтеріндивідуальним (міжособистісним), в

якому головний акцент роблять на дослідженні закономірностей міжособистісних стосунків людей, які виконують різні соціальні ролі. До речі, в сучасній вітчизняній соціології спостерігається тенденція до об'єднання інтра- та інтеріндивідуального. Це створює сприятливі передумови для соціального моделювання особистості, прогнозування тенденцій розвитку взаємодії особистості та суспільства [11, с. 50–52].

Досліджуючи проблему особистості, її соціалізації, необхідно уточнити такі поняття: “соціальна роль” та “соціальний статус” особистості. Так, “соціальна роль” – це “очікувана типова поведінка людини, пов’язана з її соціальним статусом”; “соціальний статус” особистості – це її позиція у соціальній системі, пов’язана з приналежністю до певної соціальної групи чи спільноти, з аналізом її соціальних ролей та якістю і ступенем їх виконання. Соціальний статус охоплює узагальнюючу характеристику становища індивіда у суспільстві: професію, кваліфікацію, характер реальної праці, матеріальне становище, політичний вплив, партійну приналежність, ділові стосунки, національність, релігійність, вік, сімейний стан, родинні зв’язки, – тобто все те, що Р. Мертон називає “статусним набором” [1, с. 143].

Головним соціальним процесом, унаслідок якого індивід стає особистістю і через який здійснюється взаємодія між особистістю та суспільством, є соціалізація. Тому з’ясуємо, у чому суть “соціалізації” особистості. Цей термін запровадив усередині XIX ст. французький соціолог Г. Тард для позначення процесу інтеріоризації соціальних норм шляхом соціальної взаємодії [12, с. 114–115]. Уточнимо, що “інтеріоризація” (від лат. *internus* – внутрішній) – це “формування внутрішньої структури людської психіки, процес переведення елементів зовнішнього світу у внутрішнє “я” особистості. Результат інтеріоризації – сформована індивідуальність” [1, с. 32]. У наукову систему понять термін “соціалізація” увів американський соціолог Ф. Гідінгстон наприкінці XIX ст. Вчений тлумачив це поняття як “процес розвитку соціальної природи людини”. Офіційного статусу теоретичного поняття термін “соціалізація” набув у XX ст. [13, с. 21]. Відповідно з’являються нові підходи та моделі щодо “соціалізації” особистості. Розглянемо коротко основні з них.

Згідно з теорією З. Фрейда, соціалізація полягає у приборканні вроджених інстинктів, виявлення яких суперечить цивілізованому способу життя, шляхом інтеріоризації соціальних регламентів [14, с. 524–547]. Сучасне розуміння соціалізації як перетворення просто людини на особистість у результаті засвоєння нею норм співжиття людей і тим самим інтеграції у соціальні інституції суспільства дав Т. Парсонс. Як доповнення до його концепції можна розглядати ідею “соціального навчання”, яку висловили деякі представники біхевіоризму (Дж. Доллард, Б. Скіннер). Модель “міжособового спілкування”, згідно з якою індивід дивиться на себе очима інших і засвоює у результаті багатьох інтеракцій правила співжиття (Ч. Кулі, Дж. Мід), розглядають як один із засобів соціалізації [78, с. 101–103]. “Когнітивна” модель соціалізації (Л. Кольберг, Ж. Піаже) зводиться до розвитку свідомості та самосвідомості дитини у процесі оволодіння образним і абстрактним мисленням. Соціалізація полягає у створенні у свідомості зразків конгнітивних схем, які індивід адаптує до нового досвіду за допомогою рівноваги [16, с. 105–107]. Представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс) розглядають прагнення до самоактуалізації індивіда як рушійну силу, яка сприяє оволодінню життєвим досвідом, тобто соціалізації. За моделлю “інкультурації” (Ф. Боас, В. Малиновський) соціалізація полягає у передаванні культурної спадщини. За еволюційною теорією соціалізації Е. Еріксона, процес соціалізації – це подолання індивідом критичних ситуацій на життєвому шляху. Учений виокремлює вісім стадій розвитку індивіда як послідовності подолання специфічних життєвих криз [16, с. 109–110; 12, с. 116–117].

В адаптивно-розвивальній концепції М. Лукашевича поєднані поняття соціалізації та соціальної адаптації. Сутність цієї концепції полягає у розумінні соціалізації людини як взаємодії з довкіллям протягом життя за допомогою адаптацій, що змінюють одна одну у кожній сфері життєдіяльності [11, с. 115]. Під “політичною соціалізацією” Д. Ольшанський розуміє “процес

включення індивіда в політичну систему за допомогою набуття ним досвіду цієї системи та держави, що виникла на її основі, закріплених у політичній культурі” [15, с. 146], а Б. Кухта – “безперервний процес активного набуття людиною політичних якостей, політичних знань, умінь, навичок, спадщини політичної культури” [17].

Термін “адаптація” виник у другій половині XVIII ст., введення його у науковий обіг пов’язують з ім’ям німецького фізіолога Ауберта, який використав його для характеристики явищ пристосування чутливості органів зору (або слуху), що виражається у підвищенні чи зниженні чутливості у відповідь на дію адекватного подразника [18, с. 78]. Розглядають три рівні адаптації – біологічний, психологічний, соціальний.

Висновки. Отже, “соціальна адаптація” (від лат. *adaptacio* – пристосування) – це пристосування індивіда до умов соціального існування, чи то політичне середовище, чи місце праці, чи культурний простір певного суспільства. Звернемо увагу на те, що будь-яка адаптація як особлива діяльність людини (адаптивна діяльність), пов’язана із засвоєнням чергової нової соціальної ситуації (суб’єктивно нової для конкретного індивіда), додає їй соціального досвіду (що об’єктивно існує як елемент культури цього суспільства) і тим самим підвищує рівень її соціалізації. Подальша адаптація індивіда, спираючись на новий, вищий рівень його соціалізації, відбувається ефективніше, дає йому змогу швидше піднятися на чергову сходинку соціалізації.

Отже, до сучасних моделей соціалізації належать: психоаналітична або “особистісного контролю” (З. Фрейд), “рольового тренінгу” (Т. Парсонс), “соціального навчання” (Дж. Доллард, Б. Скіннер), “міжособистісного спілкування” (Ч. Кулі, Дж. Мід), “когнітивна” (Л. Кольберг, Ж. Піаже), “гуманістична” (А. Маслоу, К. Роджерс), “інкультурації” (Ф. Боас, В. Малиновський), “еволюційна” (Е. Еріксон), “адаптивно-розвивальна” (М. Лукашевич), “політична” (Д. Ольшанський, Б. Кухта).

1. Черниш Н. Й. Соціологія / Н. Й. Черниш. – Львів: Кальварія, 2003. – 540 с.
2. Філософія / [І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін.]; за ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 1999. – 516 с.
3. Анциферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы / Л. И. Анциферова // Психология формирования и развития личности. – М. : Наука, 1981. – С. 3–19.
4. Корнев М. Н. Соціальна психологія / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К. : Наукова думка, 1995. – 304 с.
5. Краткий психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 512 с.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
7. Волкова Н. П. Педагогіка / Н. П. Волкова. – К. : Вид. центр “Академія”, 2001. – 576 с.
8. Фіцула М. М. Педагогіка / М. М. Фіцула. – К. : Вид. центр “Академія”, 2000. – 542 с.
9. Соціологія / за ред. В. Г. Городяненка. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – 560 с.
10. Якуба О. О. Соціологія / О. О. Якуба. – Харків : Константа, 1996. – 187 с.
11. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть : монографія / В. П. Андрущенко, В. П. Бех, М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. – К. : УДЦССМ, 2001. – Кн. 1. – 342 с.
12. Циба В. Г. Соціологія особистості : системний підхід (соціально-психологічний аналіз) / В. Т. Циба. – К. : МАУП, 2000. – 150 с.
13. Капська А. Й. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А. Й. Капська. – К. : УДЦССМ, 2001. – 220 с.
14. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / З. Фрейд ; [пер. з нім.]. – К. : Основи, 1998. – 709 с.
15. Ольшанський Д. В. Политическая психология / Д. В. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2002. – 575 с.
16. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М., 1994. – 688 с.
17. Основи політичної науки / за заг. ред. Б. Кухти. – Львів : Кальварія, 1998. – Ч. 3. : Політична свідомість і культура. – 556 с.
18. Лукашевич М. П. Соціалізація : виховні механізми і технології / М. П. Лукашевич. – К. : ІЗМН, 1998. – 112 с.

REFERENCES

1. Chernysh N. Y. *Sotsiologiya* [Sociology]. Lviv: Calvary Publ., 2003. 540 p.
2. *Filosofiya* [Philosophy]. Ed. I.F. Nadolny. Kyiv: Vikar Publ., 1999. 516 p.
3. Anciferova L. I. *K psihologii lichnosti kak razvivajushhejsja sistemy* [K personality psychology As razvyvayuscheysya system. The formative Psychology and personality development]. Moscow: Science Publ., 1981. pp. 3-19.
4. Kornev M. N. *Social'na psihologija* [Social Psychology]. Kyiv: Naukova Dumka Publ., 1995. 304 p.
5. *Kratkij psihologicheskij slovar'* [Short psychological dictionary]. Rostov-on-Don: Phoenix Publ., 1998. 512 p.
6. Leont'ev A. N. *Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost'* [Activities. Consciousness. Personality. Moscow: Politizdat Publ., 1977. 304 p.
7. Volkova N. P. *Pedahohika* [Pedagogy]. Kyiv: Ed. Center Academy Publ, 2001. 576 p.
8. Fitsula M. M. *Pedahohika* [Pedagogy. Kyiv: Ed. center Academy Publ, 2000. 542 p.
9. *Sotsiologiya* [Sociology]. Kyiv: Publishing Center Academy Publ, 2002. 560 p.
10. Yakuba O. O. *Sotsiologiya* [Sociology]. Kharkiv: Constant Publ., 1996. 187 p.
11. *Aktual'ni problemy teorii i praktyky sotsial'noyi roboty na mezhi tysyacholit' : monohrafiya* [Actual problems of theory and practice of social work at the turn of the millennium: Monograph]. Kyiv: UDTSSSM Publ, 2001. Book. 1. 342 p.
12. Tsyba V. H. *Sotsiologiya osobystosti : systemnyy pidkhid (sotsial'no-psykholohichnyy analiz)* [Sociology of personality: a systematic approach (social and psychological analysis)]. Kyiv: MAUP Publ, 2000. 150 p.
13. Kaps'ka A. Y. *Sotsial'na robota : deyaki aspekty roboty z dit'my ta moloddyu* [Social work, some aspects of working with children and young people]. Kyiv: UDTSSSM Publ, 2001. 220 p.
14. Freyd Z. *Vstup do psykhoanalizu* [Introduction to psychoanalysis]. Kyiv: Fundamentals Publ, 1998. 709 p.
15. Ol'shanskij D. V. *Politicheskaja psihologija* [Political psychology]. SPb.: Peter Publ, 2002. 575 p.
16. Smelzer N. *Sociologija* [Sociology]. Moscow, 1994. 688 p.
17. *Osnovy politychnoyi nauky* [Principles of Political Sciences]. (Under total. Ed. B. Kukhta. Lviv: Calvary Publ, 1998. Part 3: Political consciousness and culture. 556 p.
18. Lukashevych M. P. *Sotsializatsiya : vykhovni mekhanizmy i tekhnolohiyi* [Socialization: educational mechanisms and technologies]. Kyiv: IZMN Publ, 1998. 112 p.